

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Artykuły wojenne Augusta III Sasa z 1749 roku

Author: Wojciech Organiściak

Citation style: Organiściak Wojciech. (2010). Artykuły wojenne Augusta III Sasa z 1749 roku. "Z Dziejów Prawa" (T. 3 (2010), s. 163-176).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

WOJCIECH ORGANIŚCIAK

Artykuły wojenne Augusta III Sasa z 1749 roku

Minęło już ponad osiemdziesiąt lat od chwili kiedy to nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Archiwum Komisji Historii Wojskowej, ukazał się fundamentalny zbiór przygotowany przez Stanisława Kutrzebę zatytułowany *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*¹. Zamysłem autora niniejszego tekstu jest kontynuacja dzieła wielkiego historyka, tzn. dokonanie kilku uzupełnień w zbiorze tego niedoścignionego znawcy źródeł dawnego prawa polskiego. Poza opublikowaniem tekstu *Artykułów wojennych* Augusta III, przytoczymy także krótkie omówienie niektórych zagadnień z nim związanych. Cytowany tekst jest odtwarzany w zasadzie bez zmian i większych modyfikacji, na podstawie jedyne go znanego rękopisu omawianego „pomnika” prawa wojskowego, który znajduje się w zbiorach Archiwum Radziwiłłów².

Na wstępie należy przypomnieć, że dawne prawo wojskowe Rzeczypospolitej szlacheckiej to przede wszystkim zbiór przepisów, które zawierały normy prawa karnego i administracyjnego. Regulowały one głównie życie wewnętrzne wojska, jego stosunek do ludności cywilnej oraz normy ustalające sposób prowadzenia działań wojennych. Przepisy prawa wojskowego obowiązywały przede wszystkim pozostających w aktualnej służbie żołnierzy i wolontariuszy, o ile ci ostatni wyrazili na to zgodę, oraz całą ludność cywilną, która poruszała się za wojskiem³.

¹ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*. Kraków 1937.

² *Artykuły wojenne* Augusta III z 1749 r. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Radziwiłłów [dalej: AR], dz. VII, sygn. 5, s. 60—81.

³ *Encyklopedia wojskowa*. Red. O. Łaskowski. T. I. Warszawa 1931, s. 133, 134; G. Błaszczuk: *Artykuły wojskowe i ich rola dla ustroju sił zbrojnych i prawa wojskowego*. W: „Czasopismo Prawno-Historyczne” [dalej: CPH] 1979, T. 2, s. 101—103.

Do najważniejszych źródeł wojskowego prawa karnego materialnego Rzeczypospolitej szlacheckiej należy zaliczyć *Artykuły wojenne hetmańskie auctoritate sejmu aprobowane* z 1609 r., które prawdopodobnie po raz ostatni ukazały się drukiem w 1769 r., oraz *Artykuły wojskowe* z 1775 r.⁴ Nie mniej ważnymi źródłami prawa karnego wojskowego są *Artykuły wojskowe* króla Augusta II Sasa z 1697 r. lub 1698 r. oraz interesujące nas *Artykuły wojenne* króla Augusta III Sasa z 1749 r.⁵ Ciekawym źródłem są także ogłoszone prawdopodobnie w okresie sejmu konwokacyjnego w 1764 r. *Artykuły ustaw wojskowych Królestwa Polskiego*⁶. Bardzo cenne źródło stanowią zarówno rodzime, jak i obce, wydawane w XVII i XVIII w., zbiory artykułów wojskowych⁷ oraz regulaminy wojskowe, szczególnie te pochodzące z drugiej połowy XVIII w.⁸

Z kolei proces wojskowy w autoramencie cudzoziemskim regulowały takie źródła, jak *Constitutio criminalis Carolina*, *Ordynacja sądów wojskowych* z czasów Jana Kazimierza, *Porządek sądów wojskowych* Fryderyka, króla pruskiego, przypuszczalnie z 1712 r., oraz *Proceder prawny wojskowy* z 1775 r.⁹ Postępowanie przed sądami wojskowymi autoramentu polskiego nie doczekało się precyzyjnego uregulowania prawnego. Jedynie niektóre z konstytucji wojennych, szczególnie zaś z lat 1590, 1591, 1593, 1601, 1609, 1764, oraz nieliczne przepisy artykułów wojskowych pozwalają na określenie jego najważniejszych cech, z których wiele nawiązywało do procesu ziemskiego¹⁰. Warto pamięć-

⁴ *Volumina Legum* [dalej: VL]. T. 2. Wyd. J. Ohryzko. Petersburg 1859, s. 478—482; *Artykuły wojskowe z konstytucji wyjęte*. [b.m.w., b.r.w.], wydane przez konfederatów barskich po 5 sierpnia 1769 r.; *Artykuły wojskowe*. Warszawa 1775.

⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Archiwum Podhoreckie Rzewuskich [dalej: Podh.], dz. II, sygn. 172, s. 234—252; AGAD AR, dz. VII, sygn. 5, s. 60—81, S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 292—297.

⁶ Polska Akademia Umiejętności w Krakowie [dalej: PAU Kr.], sygn. 940, s. 659, 660.

⁷ *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, różnemi czasy ustanowione, teraz zaś z rozkazu Jaśnie Oświeconego księcia jegomości Michała V Kazimierza Radziwiłła, wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego, przedrukowane*. Nieśwież 1754; *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów [...] po uczynionej ścisłej rewizji drukiem powtórzone*. Wyd. S. Brodowski. Elbląg 1755; *Artykuły wojskowe najjaśniejszych królów polskich i hetmanów litewskich ustanowione z rozkazu hetmana Michała Kazimierza Paca*. Wilno 1673; *Artykuły wojskowe z konstytucji wyjęte...*; J.Ch. Lünig: *Corpus iuris militaris des Heiligen Römischen Reichs*. Leipzig 1723; *Corpus iuris militaris novissimum*. Wyd. T. Fritsch. Leipzig 1724.

⁸ Do najważniejszych należałoby zaliczyć: *Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla regimentów pieszych*. Warszawa 1775; *Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla regimentów kawalerii*. Warszawa 1775; *Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla całego wojska Obojga Narodów*. Warszawa 1790; *Regulamin egzekucyjny dla brygad kawalerii narodowej i pułków przedniej straży wojska Obojga Narodów*. Warszawa 1790.

⁹ *Proceder prawny wojskowy*. Warszawa 1775; Podh., dz. II, sygn. 172, s. 453—526; J. Kamiński: *Historia sądownictwa wojskowego w dawnej Polsce*. Warszawa 1928, s. 74.

¹⁰ J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 76—80.

tać, że w oddziałach pospolitego ruszenia proces wojskowy opierał się przede wszystkim na zasadach zawartych w konstytucji wojennej z 1621 r. oraz na zwyczaju¹¹. Jak zawsze, przydatna i ważna była myśl prawnicza — choć prawo wojskowe nie dysponowało zbyt wieloma pracami o charakterze kompendiów czy podręczników, a tylko jedna z pozycji stanowi nieocenione źródło do badań porównawczych. Mowa tu o wydanym, niemal równocześnie z *Artykułami wojennymi* Augusta III, w 1753 r. *Corpus iuris militaris Polonicum*, autorstwa audytora wojskowego Samuela Brodowskiego¹².

Opisanie pomnika prawa nie byłoby pełne bez wskazania źródeł jego powstania. Próbę rozwiązania tego problemu należy podjąć, nawiązując do wcześniejszego wpływu obcego ustawodawstwa na przepisy prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej. Dotychczasowe badania historyczno-prawne przeprowadzone przez K. Korany z rzucają światło na interesujące nas kwestie, głównie jednak w odniesieniu do XVII stulecia¹³. Badania nad tym zagadnieniem umożliwia także znajomość faktu publikowania w XVII i XVIII w. w Europie specjalnych zbiorów praw wojskowych¹⁴. Właśnie w ówczesnych zbiorach, zwanych zwykle *Corpus iuris militaris*, można także odnaleźć polskie przepisy prawa wojskowego. Pierwszym takim źródłem były *Artykuły żołnierskie*, wydane w 1566 r. z rozkazu hetmana wielkiego litewskiego Grzegorza Chodkiewicza¹⁵. Rodzi się pytanie, dlaczego autorzy europejskich zbiorów umieścili w swych kompendiach te właśnie przepisy z 1566 r., a nie najważniejszą siedemnastowieczną kodyfikację polskiego prawa wojskowego, jaką były *Artykuły hetmańskie* z 1609 r. Sprawa ta nie została jednak do końca wyjaśniona. S. Kutrzeba, a za nim K. Koranyi, uznali, że stało się to za sprawą opublikowania artykułów Chodkiewicza w dziele Aleksandra Gwagnina *Sarmatiae Europaeae discriptio* z 1578 r. i pracy Jana Pistoriusa *Poloniae Historiae Corpus*, która ukazała się w Bazylei w 1582 r.¹⁶ Co ciekawe, niektóre późniejsze wydawnictwa europejskie drukowały artykuły G. Chodkiewicza z 1566 r. jako *Artykuły wojenne hetmańskie auctoritate sejmu aprobowane* z 1609 r. Powszechnie wiadomo, że właśnie przepisy z 1609 r. były najważniejszą kodyfikacją prawa wojskowego do drugiej połowy XVIII w. Nie był to jednak tekst artykułów z 1609 r., lecz artykuły Chodkiewicza. Także w samej Rzeczypospolitej pod tym względem sytuacja była niejasna.

¹¹ VL, T. 3, s. 198—204.

¹² S. Brodowski: *Corpus iuris militaris Polonicum*. Elbląg 1753.

¹³ K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi artykułami wojskowymi XVII stulecia*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. T. 1. Warszawa 1938, s. 269—273.

¹⁴ W. Beck: *Corpus iuris militaris 1632 bis 1724*. Zur Bibliographie alter Quellen des Militärrechts. „Archiv für Militärrecht”. Bd. 7. Leipzig 1917, s. 37 i nast.

¹⁵ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 128.

¹⁶ Ibidem; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 270.

Jeszcze bardziej zagadkowa jest sprawa interesujących nas najbardziej *Artykułów wojennych* Augusta III Sasa z 1749 r., o których istnieniu musiał wiedzieć wspomniany już S. Brodowski, miał on bowiem dostęp do archiwum hetmańskiego Radziwiłłów, a jednak nie umieścił ich w żadnym z przygotowywanych przez siebie wydawnictw i kompendiów wojskowej wiedzy prawniczej wydawanych w latach 1753—1755. Jest to tym bardziej dziwne i zagadkowe, że Brodowski był wydawcą przepisów prawa wojskowego obowiązujących zarówno na Litwie, jak i w Koronie. A zatem fakt odnalezienia artykułów króla Augusta III w archiwum Radziwiłłów, co mogłoby sugerować ich związek z Litwą, a nie Koroną, nie pozwala nawet na szersze spekulacje na temat ewentualnych przyczyn wydania opisywanej kodyfikacji, jak i zakresu jej obowiązywania¹⁷.

Analizując problematykę znajomości przepisów polskiego prawa wojskowego za granicą, warto zaznaczyć, że poza artykułami Chodkiewicza w wydanych zbiorach prawa, takich jak: *Corpus iuris militaris des Heiligen Römischen Reichs* oraz *Corpus iuris militaris novissimum* (z którego obficie korzystał Samuel Brodowski, pisząc *Corpus iuris militaris Polonicum*), odnaleźć można bardzo ważne dla dalszych naszych rozważań *Artykuły wojskowe* Augusta II. Poprzedzały one bowiem interesujące nas *Artykuły wojenne Augusta III* i były dla nich jednym z ważniejszych wzorów. *Artykuły wojskowe Augusta II* obowiązywały w Saksonii oraz w Polsce, ale tylko w oddziałach zaciągu cudzoziemskiego. Prawdopodobnie w Polsce po raz pierwszy wydał je August II w Krakowie 1 listopada 1697 r.¹⁸ Z uwagi na rolę artykułów saskich i ich wpływ na rozwój prawa wojskowego w Rzeczypospolitej w XVIII w. trzeba pamiętać, że zostały oparte niemal całkowicie na artykułach elektora saskiego Jana Jerzego III, wydanych w 1680 r.¹⁹

Jeśli zaś chodzi o ewentualny szerszy wpływ obcego ustawodawstwa na przepisy prawa wojskowego w dawnej Polsce, to problem jest bardziej złożony. Wiele kwestii pozostaje nierozwiązanych. Co więcej, do dziś nie postawiono nawet zasadniczych pytań w związku z tą problematyką. Jedynie dzięki badaniom K. Koranya można wykazać, że mimo niesprzyjających okoliczności (niechęć szlachty do wszystkiego, co obce, w tym także w dziedzinie prawa), doszło do recepcji obcych przepisów, szczególnie w odniesieniu do siedem-

¹⁷ M. Kukiel: *Zagadka Artykułów wojennych z 1609 roku a wojskowe prawo karne Wielkiego Księstwa Litewskiego*. „Ateneum Wileńskie” 1934, s. 203—205; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 270, 271.

¹⁸ J.Ch. Lünig: *Corpus iuris militaris des Heiligen Römischen Reichs*. Bd. 1. Leipzig 1723, s. 1816 i nast.; *Corpus iuris militaris novissimum*. Wyd. T. Fritsch. Bd. 1. Leipzig 1724, s. 241 i nast. Data opublikowania artykułów nie jest jasna. Poza datą 1 listopada 1697 r. podaje się 1698 r., a dla wersji saskiej także 1700 r. Jednym z przykładów prawodawstwa wojskowego króla Augusta II jest pochodząca z 1715 r., nieznaną S. Kutrzebie, *Ordynacja jako się Najjaśniejszego Króla I.M. Polskiego, Elektora Saskiego, wojska posiłkowe pod czas się w Polsce znajdujące zachować mają*. 1715 [b.m.w.] (Autor niniejszego tekstu będzie czynić starania o wydanie tej ordynacji).

¹⁹ J.Ch. Lünig: *Corpus iuris...*, Bd. 1, s. 818.

nastawiecznego prawa obowiązującego oddziały cudzoziemskiego zaciągu. K. Koranyi ustalił, że *Artykuły wojskowe* Władysława IV i *Ordynacja sądów wojskowych* Jana Kazimierza są, poza pewnymi drobnymi zmianami dostosowującymi je do polskiej specyfiki, wzorowane na *Artykułach wojskowych* króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa z 1621 r. (druga redakcja z 1632 r.)²⁰. Zresztą recepcję przepisów szwedzkich spotkać można także między innymi w ustawodawstwie wojskowym Brandenburgii, Brunshwiku, Danii, kantonu Zurychu. Historycy prawa porównują nawet znaczenie *Artykułów wojskowych Gustawa II Adolfa* do Kodeksu Napoleona, oczywiście, w odniesieniu do odpowiednich gałęzi prawa²¹.

Jeżeli chodzi o okoliczności powstania *Artykułów wojennych* Augusta III, to brak w tym zakresie jakichkolwiek pewnych informacji. Nie ulega wątpliwości, że były one w dużej mierze wzorowane na wcześniejszych *Artykułach wojskowych* Augusta II, wydanych w Rzeczypospolitej po raz pierwszy w 1697 r. Jak już wspomniano, nie wiadomo, dlaczego najwybitniejszy osiemnastowieczny znawca teoretyk i praktyk prawa wojskowego z połowy XVIII w. milczy na temat *Artykułów wojennych* Augusta III. Ani w *Corpus iuris militaris Polonicum*, ani w późniejszych zbiorach litewskich z lat 1754 i 1755 nie ma wzmianek o artykułach Augusta III, a przecież zbiory z 1754 r. i 1755 r. powstawały na Litwie, a sam Brodowski miał dostęp do Archiwum wojennego Radziwiłłów, a właśnie w ich spuściźnie znajdują się interesujące nas artykuły. Nie sposób bowiem przyjąć, że Brodowski nic nie wiedział o *Artykułach wojennych* Augusta III, biorąc pod uwagę datę ich powstania, tj. 31 sierpnia 1749 r. Należy podjąć próbę rozwiązania tej zagadki, choć przerasta ona ramy niniejszego artykułu. Mam nadzieję, że swoje propozycje w tym zakresie będę mógł przedstawić w szerszym studium, przy okazji omawiania treści *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r. oraz wzajemnych wpływów i przenikania do polsko-litewskiego ustawodawstwa wojskowego rozwiązań przyjętych w pruskim i saskim prawie wojskowym.

Badania porównawcze dostępnych źródeł wydają się wskazywać, że poszerzenie artykułów saskich wydanych u schyłku XVII w. przez Augusta II Wettina mogło mieć związek z wzajemnym przenikaniem się prawa saskiego i pruskiego i być może po części było oparte na wzorach pruskich; choć nie jest też wykluczony kierunek odwrotny, a nawet wpływ jakiś innych nieznanych nam regulacji obcych.

Jak wynika z ustaleń Stanisława Salmonowicza, w Prusach siedemnastowieczne artykuły wojskowe opierały się początkowo na wzorach szwedzkich. W XVIII w. były one wielokrotnie nowelizowane. Wiemy ponadto, że po noweli z 1713 r. przepisów tych nie stosowano w odniesieniu do oficerów, któ-

²⁰ K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 272—287.

²¹ Ibidem, s. 277.

rzy podlegali odrębnemu sądownictwu²². Z uwagi na to, że osiemnastowieczne pruskie wojskowe prawo karne pozostaje do dzisiaj stosunkowo słabo zbadane oraz głównie z powodu niedostępności pruskich źródeł nie sposób jednoznacznie stwierdzić, czy występowały jakieś podobieństwa między pruskim i saskim systemem prawa wojskowego w XVII i pierwszej połowie XVIII w. a prawem polskim. Można jedynie przedstawić hipotezę o związkach prawa saskiego i pruskiego, a pośrednio także polskiego z drugiej połowy XVII w.

W Rzeczypospolitej szlacheckiej zakres obowiązywania norm prawnych jest często trudny lub wręcz niemożliwy do ustalenia. Dla badacza dziejów omawianego pomnika prawa istotną kwestią, oprócz ich pochodzenia i powstania, wydaje się ustalenie zakresu czasowego, osobowego i terytorialnego obowiązywania *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r. Podejmując próbę wyjaśnienia tych problemów, nie sposób pominąć kwestii obowiązywania prawa w Rzeczypospolitej szlacheckiej, w tym szczególnie norm dawnego prawa wojskowego, z uwzględnieniem jego specyfiki (różne formacje: rodzime, obce; różne rodzaje wojsk: artyleria, flota, oddziały konfederackie). Partykularyzmy te bardzo komplikują, a niejednokrotnie uniemożliwiają odpowiedź na wiele ważnych pytań dotyczących obowiązywania w XVI—XVIII w. prawa wojskowego w armii Rzeczypospolitej. Przepisy prawa stanowionego w Rzeczypospolitej szlacheckiej zazwyczaj nie zawierały wskazówek co do okresu ich obowiązywania. Jedynie nieliczne konstytucje stanowiły o tym, że przepis obowiązuje przez jakiś czas, na przykład do powrotu króla z zagranicy, do najbliższego sejmiku lub dłużej. Ówczesnego ustawodawcę cechowała obawa przed uchylaniem mocy obowiązującej przepisów prawa. Z tego względu zamiast abrogacji stosowano reasumowanie, odnawianie czy przywołanie do egzekucji przepisów. Konsekwencją tego było ogólne zamieszanie i pełna dowolność w stosowaniu prawa. Warto nadmienić, że formą uchylania przepisów prawa karnego w Rzeczypospolitej szlacheckiej była znana już Rzymianom reguła *lex posterior derogat priori* oraz reguła *propter non usum*²³.

Na system dawnego prawa wojskowego składały się różne rodzajowo źródła. Początkowo były to edykty i statuty królewskie, które zdaniem S. Kutrzeby miały charakter wieczysty²⁴. Od XVI w. ustawodawstwo wojskowe zaczęło

²² S. Salmonowicz, w: *Historia państwa i prawa Polski*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. T. 3. Warszawa 1981, s. 672, 673.

²³ Z. Zdrójkowski: *Teodor Ostrowski (1750—1802), pisarz dawnego polskiego prawa sądowego (proces, prawo prywatne i karne), jego projekty reformy prawa karnego w Polsce oraz ich związek z europejskim ruchem humanitarnym*. Warszawa 1956, s. 201: „[...] prawo pisane żadną czasowością mocy swej nie traci, póki moc prawodawcza wyraźnie go nie uchyli lub przeciwnym nie obali wyrokiem”. Por. też H. Grajewski: *Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego*. Łódź 1970, s. 77, 85, 120, 121; A. Lityński: *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI—XVIII wieku*. Katowice 1976, s. 148.

²⁴ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. VII.

stopniowo przechodzić w ręce sejmu i urzędu hetmańskiego. Uchwały sejmowe dotyczące obowiązku wojskowego wydawał sejm, zazwyczaj z mocą obowiązującą na okres danej wyprawy wojennej lub do następnego sejmiku. Wydaje się, że ówczesnie nie stosowano się jeszcze w pełni do zasady *lex posterior derogat priori*. Faktem jest jednak szerokie używanie w dawnym prawie wojskowym zasady subsydiarności. Dawała ona, choć w praktyce nie zawsze konsekwentnie, pierwszeństwo ustawie najnowszej, nie wykluczając jednak stosowania norm wcześniejszych²⁵.

Dla pełniejszego obrazu obowiązywania źródeł dawnego prawa wojskowego należy zaznaczyć, że ważniejsze konstytucje wojenne były często reasumowane przez kolejne uchwały sejmowe. W wyniku tego zwyczaju przepisy prawa wojennego stanowione w XVII w. obowiązywały nawet do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Trzeba także pamiętać, że w XVIII w. powstawały nawet specjalne wyciągi z *Volumina Legum* na potrzeby dowódców i sądów wojskowych²⁶.

Bardzo złożona jest również kwestia obowiązywania artykułów wojskowych wydawanych przez kolejnych panujących i hetmanów. Akty te ogłaszano z myślą o danej kampanii wojennej czy też na okres koncentracji wojsk w obozie, obrony twierdzy itp., naturalnie z uwzględnieniem warunków ówczesnie panujących, często jedynie dla wybranej formacji wojska, na przykład artylerii. W związku z tym artykuły wojskowe obowiązywały doraźnie w czasie działań zbrojnych z możliwością rozszerzania ich obowiązywania na czas od chwili sformowania oddziału czy też wzięcia go na żołd aż do wygaśnięcia umowy bądź rozwiązania danej jednostki wojskowej²⁷.

Już w XVI w. pojawiły się, wzorem prawa polskiego, zbiory zawierające przepisy prawa wojskowego pochodzące od różnych ustawodawców. Należy rozumieć tym samym, że ich moc obowiązywania była w ten sposób rozszerzana nawet na czas po śmierci hetmana (ustawodawcy) czy zakończeniu danej kampanii wojennej²⁸. Niejako wieczyste obowiązywanie niektórych ustaw dawnego prawa wojskowego potwierdzone było także przez umieszczenie ich w zbiorach polskich ustaw, od Łaskiego począwszy, przez Przyłuskiego czy Herburtą. Jak się zdaje, wszystko to wpływało na przedłużenie mocy obowiązującej przepisów dawnego prawa wojskowego²⁹.

²⁵ J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 15.

²⁶ Podh., sygn. 172; VL, T. 3, s. 198—204; J. Białek: *Spór o przysięgę wojskową w roku 1775—1776*. W: *Księga pamiątkowa dla uczczenia działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*. Warszawa 1929, s. 234—249.

²⁷ G. Błaszczuk: *Artykuły wojskowe...*, s. 102, 103; J. Rundstein: *Księga sądowa hetmana litewskiego Krzysztofa Radziwiłła 1618—1622*. W: „Pamiętnik Historyczno-Prawny”. Red. P. Dąbkowski. T. 7. Z. 4. Lwów 1929, s. 19. Warto pamiętać, że niektórzy hetmani wielokrotnie publikowali swe zazwyczaj niemal identycznie brzmiące artykuły. Najczęściej czynili tak Krzysztof i Janusz Radziwiłłowie oraz Jan Zamoyski.

²⁸ Podh., sygn. 171; PAU Kr., sygn. 154, 1531.

²⁹ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XXI—XXIII.

Bardzo ważnym momentem w dziejach koronnego prawa wojskowego było nadanie przez sejm z 1609 r. *Artykułom wojennym hetmańskim* mocy ustawy sejmowej. Według S. Kutrzeby, wydanie przez sejm tych artykułów zamknęło w Koronie historię źródeł prawa dla autoramentu narodowego³⁰. Po 1609 r. w Koronie opublikowano jedynie: *Punkta artykuły* hetmana S. Koniecpolskiego, bliżej nieznanego autorstwa *Artykuły, które się przydają do Artykułów dawnych poprzysiężonych żołdatom, którzy z piechoty cudzoziemskiej na Dragony obrani z 9 stycznia 1628 roku*, a także *Artykuły dla autoramentu cudzoziemskiego Władysława IV*, *Ordynację sądów wojskowych* za panowania Jana Kazimierza, *Artykuły dla artylerii* Władysława IV i *Artykuły wojskowe* wydane z rozkazu króla Augusta II w 1697 r. lub 1698 r. oraz interesujące nas *Artykuły wojskowe* Augusta III z 1749 r.³¹

Jak już wcześniej podkreślono, ustalenie mocy obowiązującej dawnego prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej utrudniał także partykularyzm tego działu prawa, zresztą nieodbiegający od stanu ówczesnego prawa polskiego. Warto zaznaczyć, że w XVII i XVIII w. artykuły wojskowe wydawane były przez liczne związki konfederackie, różne formacje wojskowe piechoty, jazdy, kozaków rejestrowych czy marynarki wojennej³². Wyjaśnienie mocy

³⁰ Ibidem, s. XIV—XVIII.

³¹ Ibidem, s. 209—222, 225—232, 292—297; *Pamiętniki o Koniecpolskich*. Wyd. S. Przyłęcki. Lwów 1842, s. 283, 284; AGAD AR, dz. VII, militaria, sygn. 5, sygn. 260; AGAD, Arch. Zamoyskich, sygn. 3112, s. 180—180v., Podh., dz. I, sygn. 171, sygn. 173.

³² Wyliczenie przykładowe: *Artykuły lisowczyków*, tzw. głogowskie. W: W. Magnuszewski: *Z dziejów elearów polskich*. Stanisław Stroynowski — zagończyk, przywódca legislator. Warszawa—Poznań 1978, s. 186—192; Por. też: W. Dembołęcki: *Pamiętniki o Lisowczykach, czyli przewagi elearów polskich*. Wyd. K.J. Turowski. Kraków 1859, s. 70—79; *Porządek i Artykuły do konfederacji należące*. (Konfederacji Józefa Cieklińskiego z 7 stycznia 1612 r.). Biblioteka Czartoryskich [dalej: Czart.], sygn. 107, s. 29—36. Nieznane S. Kutrzebie *Artykuły wojskowe dla oddziałów pospolitego ruszenia ciągnącego w 1621 r. pod Chocim. Artykuły wojenne, które będą według praw od nas podane, otrąbione i do porządku wojennego sposobione; mają być od wszech stanów trzymane i zachowane. Toż się ma i w ciągnienu o artykułach i porządkach kastelańskich rozumieć*. PAU Kr., sygn. 2251/3, s. 233v—234; *Artykuły konfederatów chocimskich z 1622 r.*, znane jako *Artikuli postanowione do konfederatiej chocimskiej żołnierskiej, które to stróżem wictiwego i dobrej sławy naszej*. Czart. sygn. 444, s. 228—230; *Artykuły wojskowe* tzw. Związku Święconego z 23 czerwca 1661 r., znane jako *Fundament do porządku dobrego w dochodzeniu krawawego żołdu zasłużonego i Artykuły*. Czart., sygn. 1957, s. 9—13; *Artykuły wojskowe* wojska Litewskiego z 20 września 1661 r., znane jako *Artykuły z Koła rycerskiego zgodnie wszystkich braci namówione przy związku i przysiędze dnia 20 IX 1661 roku spisane*. W: S.F. Medeksza: *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1664—1668*. Kraków 1875. W: *Scriptores Rerum Polonicarum*. T. 3. Kraków 1887, s. 231—234; *Artykuły* tzw. Związku Pobożnego z grudnia 1661 r., znane jako *Artykuły Związku Wojska Kwarcianego tak Konnego jako i pieszego (albo) pobożnego*. Czart., sygn. 2015, s. 5—15. Wreszcie *Artykuły wojskowe* konfederacji Piotra Baranowskiego z 1696 r. Czart., sygn. 186, s. 217—219 i 249—252; J. Wimmer: *Błażeja Lipowskiego pierwszy polski regulamin piechoty*. „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” [dalej: SMHW] 1976, T. 20, s. 335—357; M. Rostafiński: *Zarys rozwoju wojskowości w Polsce*. Poznań 1922,

obowiązującej przepisów dawnego prawa wojskowego utrudnia także niejasna kwestia obowiązywania artykułów wojskowych na Litwie, a przede wszystkim wzajemny stosunek przepisów koronnych do litewskich i ich obowiązywanie w obu częściach Rzeczypospolitej. *Artykuły wojenne* Augusta III z 1749 r. odnaleziono w archiwum Radziwiłłów. Mimo iż z treści ich wynika, że było to prawo koronne lub obowiązujące w całej Rzeczypospolitej, należy rozważyć, czy obowiązywały na ziemiach litewskich. Prawdopodobnie na Litwie istniała hierarchia w odniesieniu do stosowania przepisów prawa. W pierwszej kolejności władze wojskowe kierowały się postanowieniami statutów i konstytucji sejmowych, a dopiero w dalszej — artykułów wojskowych wydawanych przez władców i hetmanów litewskich. Spośród tych praw najważniejszym pomnikiem wojskowego prawa na Litwie były opublikowane ok. 1566 r. *Artykuły żołnierskie* hetmana Grzegorza Chodkiewicza. Jak już wcześniej zaznaczono, kodyfikacja ta z powodzeniem współzawodniczyła z późniejszymi *Artykułami hetmańskimi* z 1609 r. o miano najważniejszej kodyfikacji prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej. Co ciekawe, także w odniesieniu do znajomości polskiego prawa wojskowego za granicą. Jak wynika z obcych zbiorów prawa znanych jako *Corpus iuris militaris*, które publikowano w XVII i XVIII stuleciu w Europie, artykuły G. Chodkiewicza jeszcze w latach dwudziestych XVIII w. uznawane były za najważniejszą ustawę wojskową Królestwa Polskiego³³.

s. 142—145; W Bibliotece Czartoryskich znajdują się inne akty prawa wojskowego o charakterze regulaminów: *Regulamin odprawiania straży w twierdzy dyneburskiej*. Czart., sygn. 2235, s. 41—44 oraz *Instrukcja w sprawie utrzymania twierdzy w Kudaku w porządku i gotowości bojowej*. Czart., sygn. 136, s. 363—366; *Artykuły wojskowe konfederatów barskich z 7 marca 1771 roku*. Wyd. W. Konopczyński. *Konfederacja barska. Wybór tekstów*. Kraków 1928, s. 109—111; *Artykuły kaperskie*, s. 93 i nast. W: S. Bodniak: *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona*. Kórnik 1946; A.M. Fredro: *Nowe uważenia porządku wojennego względem artykułów dawnych wojskowych...*, Wyd. K.J. Turowski. Sanok 1856, s. 13, 14. Na temat prawotwórczej i sądowej działalności kół generalnych, towarzyskich i wojskowych zob.: G. Błaszczyk: *Artykuły wojskowe...*, s. 100 i nast.; M. Ciara: *Konfederacje wojskowe w Polsce w latach 1590—1610*. W: SMHW 1989, T. 31, s. 63 i nast.; S. Kempski: *Władza buławny*. „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1934/1935, T. 7, z. 2, s. 198 i nast.; M. Lech: *Jazda autoramentu polskiego wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie saskiej*. W: SMHW 1961, T. 7, cz. 2, s. 89 i nast.; A. Sawczyński: *Polskie instytucje wojskowe w XVII wieku*. „Bellona” 1954, z. 2, s. 52 i nast.; J. Teodorczyk: *Polskie wojsko i sztuka wojenna pierwszej połowy XVII wieku*. W: SMHW 1978, T. 21, s. 188 i nast.; J. Wimmer: *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*. Warszawa 1956, s. 114. Szerzej zagadnienie kół omawia w swych pracach J. Urwanowicz: *Wojskowe „Sejmiki”*. *Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI—XVIII wieku*. Białystok 1996; Idem: *Zgromadzenia chorągwi i ich uchwały w wojsku Rzeczypospolitej XVII—XVIII wieku*. W: *Wojsko — Społeczeństwo — Historia. Prace ofiarowane Profesorowi Mieczysławowi Wrzosekowi w 65. rocznicę Jego urodzin*. Red. W. Fedorowicz, J. Snopko. Białystok 1995.

³³ AGAD AR, dz. VII, sygn. 5. Popis pospolitego ruszenia w województwie mińskim z 10 grudnia 1734 r.; S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XVII—XVIII, 127—138; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 202—210; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 269—273.

Ustalenie mocy obowiązywania prawa wojskowego na Litwie komplikuje także fakt, że po 1609 r. nadal publikowano tam przepisy prawa wojskowego. Kilkakrotnie artykuły wydawali hetmani Krzysztof i Janusz Radziwiłłowie oraz Michał Kazimierz Pac. Ten ostatni nakazał ogłoszenie swych artykułów w specjalnym zbiorze, z pominięciem ustępów wskazujących na ich doraźny charakter³⁴.

Ciekawy problem obowiązywania i wzajemnych relacji między prawem litewskim a koronnym porusza T. Ostrowski, autor *Prawa cywilnego albo szczególnego narodu polskiego*. Analizując problematykę pojedynków, stwierdza on, że przepisy *Artykułów wojennych hetmańskich* z 1609 r., zakazując pojedynków, uchyliły w tej materii postanowienia statutów litewskich, które dopuszczały pojedynki w wojsku za zgodą hetmana³⁵. Może to sugerować obowiązywanie wojskowego prawa koronnego na Litwie, co więcej — również to, że artykuły hetmańskie wyłączały stosowanie przepisów statutów litewskich w części wojskowej.

Sumując, należy stwierdzić, że problem obowiązywania przepisów koronnego i litewskiego prawa wojskowego oraz zagadnienie wzajemnego przenikania się obu systemów prawnych należy uznać za bardzo niejasne. Niemniej jednak jest wysoce prawdopodobne, że *Artykuły wojenne* Augusta III z 1749 r. obowiązywały także na Litwie, a mało prawdopodobne, by nie obowiązywały w Koronie, a jedynie w Wielkim Księstwie Litewskim, choć fakt odnalezienia ich w archiwum hetmanów litewskich nakazuje wziąć pod uwagę i taką ewentualność.

W połowie XVIII w. w Rzeczypospolitej szlacheckiej ukazały się trzy ważne wydania źródeł prawa wojskowego. Na ich podstawie można ustalić, które z tak licznie wydawanych w XVI i XVII w. artykułów wojskowych zachowały swą moc obowiązującą. Pierwsze z nich, znane jako *Corpus iuris militaris Polonicum*, wydane przez audytora wojskowego Samuela Brodowskiego w 1753 r., było nie tylko zbiorem norm prawnych, lecz przede wszystkim bardzo obszernym kompendium wiedzy o prawie wojskowym Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podstawę tego dzieła stanowiły *Artykuły hetmańskie* aprobowane przez sejm w 1609 r. S. Brodowski zamieścił w nim imponujące zestawienie i analizę przepisów prawa wojskowego obowiązującego w Koronie. Przedstawił swe omó-

³⁴ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 232—260, 261—271; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 203—205. Por. też H. Wisner: *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła*. „Rocznik Białostocki” 1973, s. 67; *Artykuły wojskowe za najjaśniejszych królów polskich i hetmanów W.Ks.L. wojsku ustanowione wydane z rozkazu hetmana Michała Kazimierza Paca*. Wilno 1673.

³⁵ T. Ostrowski: *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*. T. 1. Warszawa 1784, s. 322—324. Por. ustalenia J. Michalskiego, który twierdzi, że nie jest jasne, czy próby kodyfikacji podejmowane od lat sześćdziesiątych XVIII w. miały doprowadzić do unifikacji prawa w całej Rzeczypospolitej. J. Michalski: *Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta*. „Zapiski Historyczne” 1986, z. 1, s. 100 i nast.

wienie, odwołując się do praw obcych, w tym głównie wojskowych, nie zominając o praktyce i licznych przykładach³⁶. Kolejny typowy zbiór prawa wojskowego wydano w 1754 r. w Nieświeżu, z polecenia hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła. Bardzo obszerny tytuł tego zbioru zawierał między innymi uzasadnienie informujące, że „artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W. Ks. Litewskiego różnymi czasy ustanowione, dlatego, iż tak już były w niepamięci i niewiadomości zagrzebione, tak się stały samemu nawet rycerstwu nieznajome, że wielu okrom imienia tego: Artykuły wojskowe, więcej o nich w osobności nie wiedziało, dlaczego też wiele przestępstw grubego przeciw nim się działo”. Co ciekawe, w wydawnictwie tym dano pierwszeństwo *Artykułom hetmańskim* z 1609 r., tzw. sejmowym lub koronnym, co jeszcze bardziej komplikuje kwestię obowiązywania na Litwie artykułów wojskowych, przynajmniej w XVIII w. Na kolejnych miejscach opublikowano: *Artykuły wojskowe Władysława IV dla cudzoziemskiego autoramentu*, o których S. Brodowski pisał, że były wydane *privata activitate*, dalej *Ordynację sądów wojskowych* przygotowaną za panowania króla Jana Kazimierza, *Artykuły żołnierskie* hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza z 1566 r., *Artykuły wojskowe* Janusza Radziwiłła oraz hetmana Michała Pacy, regulamin hetmana litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła z 1746 r. Na końcu zamieszczono *Excerpt ex Volumina legum konstytucji titulo: militares et nobiles*³⁷.

W roku następnym (1755) w Elblągu ukazała się nowa pozycja, nosząca tytuł *Artykuły wojenne...*, na końcu z dodatkiem: *po uczynionej ścisłej rewizji ... powtórzone*. W odniesieniu do wydawnictwa z 1754 r. zmieniono układ na chronologiczny. Na pierwszym miejscu znalazły się *Artykuły żołnierskie* G. Chodkiewicza z 1566 r. Dodano także *Artykuły dla artylerii* Władysława IV i *Artykuły wojskowe* Augusta II z 1698 r., które jednak umieszczono na końcu, nie wiadomo zresztą, dlaczego. Jeszcze większą niewiadomą jest brak wśród wymienionych pomników prawa *Artykułów wojennych* Augusta III. Nie sposób bowiem uznać, że wydawcy tych zbiorów nic o nich nie wiedzieli. Jedyna z hipotez zakłada, że być może odmówiono im mocy wiążącej, podobnie jak to miało miejsce z *Artykułami* Władysława IV Wazy, o których Samuel Brodowski pisał, że były wydane *privata autoritate*³⁸.

Analiza treści i układu osiemnastowiecznych zbiorów prawa wojskowego zdaje się prowadzić do następujących wniosków. W ówczesnym prawie wojskowym — podobnie jak w prawie pospolitym — nie przestrzegano niemal

³⁶ S. Brodowski: *Corpus iuris...*, passim.

³⁷ *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione z rozkazaniami hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła. Nieśwież 1754.*

³⁸ *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów... po uczynionej ścisłej rewizji drukiem powtórzone.* Wyd. S. Brodowski. Elbląg 1755.

zupełnie zasady obowiązywania norm prawnych w czasie. Specyfika polityki karnej w dawnym wojsku, której głównym celem było utrzymanie karności i porządku w armii, wymagała ukarania każdego szkodliwego zachowania się osób podpadających pod jurysdykcję sądów wojskowych. W związku z tym najważniejsze znaczenie zdobyła zasada subsydiarności, która była środkiem umożliwiającym osiągnięcie zamierzonego celu. Sąd wojskowy w przypadku braku odpowiedniej normy w ustawie, najwłaściwszej do zastosowania dla danej formacji (nie zawsze musiała to być ustawa najnowsza), mógł odwołać się do wcześniejszych ustaw, zwyczajów wojennych lub nawet naturalnej słuszności, a w okresie przed 1775 r., tj. wydaniem najważniejszej osiemnastowiecznej polskiej kodyfikacji wojskowego prawa karnego, także do ustaw wojskowych obcych państw³⁹. Sądy wojskowe mogły zatem w swym orzecznictwie korzystać z różnego rodzaju norm prawa wojskowego wydanych dla oddziałów obu autoramentów, dla wojska koronnego lub litewskiego, a nawet różnego rodzaju partykularnych ustaw wojskowych. Badania fragmentarycznie zachowanych przekazów o praktyce wojskowego wymiaru sprawiedliwości potwierdzają tę opinię, a ponadto wskazują na szerokie wykorzystanie zwyczaju, prawa pospolitego i przede wszystkim na niemal niczym nieograniczoną arbitralność sądów przy ferowaniu wyroków. W sentencjach powoływano się często na kilka ustaw wojskowych, w tym także obcych. Co więcej, asesory różnych stopni przywoływali w jednym wyroku różnorodne przepisy, często odległe w czasie. Propozycje kar były więc odmienne, ale — co warto podkreślić — za dane przestępstwo orzekano kary rodzajowo podobne, choć niejednokrotnie łagodniejsze od nakazów ustawowych⁴⁰. Z tego też względu na problem obowiązywania *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r., z uwagi na brak większej liczby śladów ich stosowania, należy spojrzeć przez pryzmat obowiązywania dawnego prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej przed drugą połową XVIII w., a więc uwzględniając zasadę subsydiarności, partykularyzmów koronno-litewskich, specyfikę poszczególnych rodzajów broni, zbiory prawa wojskowego, opinie pisarzy prawników czy wreszcie dokumenty fragmentarycznie zachowanej praktyki wojskowego wymiaru sprawiedliwości.

Nie zdołano natrafić na żadne inne bardziej jednoznaczne informacje, czy to w doktrynie, czy praktyce, które by tę kwestię uszczegóławiały. Pozostaje więc uznać, że *Artykuły wojenne* z 1749 r. były częścią wcześniejszego systemu źródeł prawa wojskowego, a w zasadzie tej jego części, która obowiązywała w formacjach o tzw. cudzoziemskim rodowodzie. Los artykułów z 1749 r. musiał być jednak skomplikowany, co zdaje się potwierdzać jeden ze zbiorów prawa wojskowego, sporządzony w 1784 r. w Lubowli na potrzeby stacjonującego

³⁹ AGAD Roś, militaria, pudło 6, sygn. XXXVI 2/6; S. Brodowski: *Corpus iuris...*, s. 134, 178; *Proceder prawny...*, s. 46, 58; J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 3.

⁴⁰ AGAD Roś, militaria, pudło 14, plik 10, sygn. CXLI 1/12., AGAD Zb. Branickich z Sucheja, sygn. 330/419, s. 259—267; Podh., dz. II, sygn. 174, s. 352.

tam garnizonu. Składał się on z *Artykułów wojskowych* z 1775 r., wyciągów z regulaminów służbowych w kwestiach dyscyplinarnych oraz *Artykułów wojskowych* Augusta II z 1698 r. Brak w nim artykułów Augusta III, co sprawia, że ich ewentualne obowiązywanie staje się bardziej zagadkowe⁴¹.

Większa część przepisów *Artykułów wojennych* z 1749 r. obowiązywała wyłącznie żołnierzy i podoficerów. Warto zauważyć, że nie było w artykułach Augusta III odrębnie wyszczególnionych, jak w przepisach pruskich czy polskich od 1775 r., przestępstw oficerskich, choć nie ma wątpliwości, że zakres obowiązywania artykułów wojskowych był pod względem osobowym inny w odniesieniu do żołnierzy oraz podoficerów i inny w stosunku do oficerów. Nie jest jasne, jakie normy prawne stosowano w odniesieniu do oficerów w przypadku przestępstw typowo kryminalnych. Można wyrazić przypuszczenie, że powoływano się na *Artykuły wojenne hetmańskie* z 1609 r. Mogło to wynikać z tego, że wszyscy oficerowie, nawet w oddziałach autoramentu cudzoziemskiego, musieli być szlachcicami. Nieliczne dokumenty dotyczące praktyki zdają się wskazywać, że w pewnych przypadkach stosowano prawo ziemskie⁴².

Jeżeli chodzi o zakres terytorialny *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r., to należy sądzić, że obowiązywały w autoramencie cudzoziemskiej armii koronnej. Nie jest też wykluczone, że obowiązywały na Litwie, choć brak na to wystarczających dowodów. Fakt umiejscowienia i odnalezienia ich w archiwum hetmańskim Radziwiłłów zdaje się przemawiać za tym, że były stosowane także w wojsku litewskim.

⁴¹ PAU Kr., sygn. 1531.

⁴² *Artykuły wojskowe dla generalów i oficerów wyższej i niższej rangi, względem przestępstw kryminalnych*. Wydane łącznie z *Artykułami wojskowymi* z 1775 r., s. 48—54, Roś, militaria, pudło 6, sygn. CXXXVII 1/1; pudło 11, sygn. CXLV 4/21.

Wojciech Organiściak

Die Kriegsartikel vom sächsischen König August III. Wettin vom Jahr 1749

Zusammenfassung

Es sind schon über achtzig Jahre vergangen, als das Archiv der Kommission für Militärgeschichte der Polnischen Akademie der Wissenschaften eine Sammlung von Stanisław Kutrzeba *Polnische Gesetze und Militärartikel vom 15. bis zum 18. Jh* veröffentlichte. In vorliegender Monografie beabsichtigt der Verfasser, das Werk des großen Historikers zu ergänzen.

Was die Entstehung der *Kriegsartikel von August II. Wettin* anbetrifft, gibt es keine sicheren Informationen. Zweifellos waren sie im großen Maße den früheren, zum ersten Mal in Krakau 1697 herausgegebenen *Militärartikeln von August II. Wettin* nachgebildet. Die Vergleichsuntersuchungen von allen vorhandenen Quellen scheinen darauf hinzuweisen, dass die Ende des

17.Jhs von August II. Wettin veröffentlichten sächsischen Artikel infolge der Vermischung des sächsischen und preußischen Rechtes konnten erweitert werden. Es ist aber nicht ausgeschlossen, dass diese Erweiterung unter dem Einfluss von anderen fremden Regelungen herbeigeführt wurde. *Die Kriegsartikel* von 1749 waren ein Teil des früheren Militärrechtssystems der adeligen Republik Polen, und besonders des in den fremdländischen Verbänden geltenden Rechtes.

Die meisten Vorschriften der *Kriegsartikel von 1749* waren ausschließlich für Offiziere und Unteroffiziere verbindlich. Sie berücksichtigten keine spezifischen Offiziersstraftaten, wie es in preußischen und polnischen Vorschriften seit 1775 der Fall war.

Wenn es um die territoriale Reichweite der *Kriegsartikel von August III. von 1749* geht, galten sie im Regiment der fremdländischen Werbung des Königsheers. Da sie im Hetmansarchiv der Radziwiłł-Familie gefunden wurden, spricht viel dafür, dass sie auch im Litauischen Heer angewandt werden konnten.

Wojciech Organiściak

War articles by August III the Saxon from 1749

Summary

It has been over eighty years since a collection *Polish legislations and military articles from the 15th to 18th century* prepared by Stanisław Kutrzeba was published by Polska Akademia Umiejętności Archiwum Komisji Historii Wojskowej. The aim of the author of this text was to continue the work of an outstanding historian by making several complements to the very volume.

When it comes to the circumstances of the origin of *War articles* by August III there is no information in this respect. It goes beyond all doubt that they were largely modeled on earlier *Military articles* by August II Wettin, published for the first time in Kraków in 1697. The comparative studies of the sources available seem to show that the extension of Saxon articles published at the end of the 18th century by August II Wettin could be connected to a mutual permeation of the Saxon and Prussian law. One cannot deny the influence of some other foreign regulations unknown to us. *War articles from 1749* was a part of the earlier system of the sources of the military law of the gentry Republic of Poland, namely this part that was in force in formations of the so called foreign origins.

The majority of principles from *War articles from 1749* concerned only soldiers and non-commissioned officers. They did not include officer crimes separately distinguished either in Prussian or Polish regulations since 1775. When it comes to the territorial scope of *War articles* by August III from 1749, one should assume that they were in force in the autorament of the foreign royal army. The fact of placing and finding them in the hetman's archive of Radziwiłł Dynasty seems to prove that they were also used in the Lithuanian army.

*Artykuły wojenne króla Augusta III**

Naijiasniejszego Króla Jmści w Polsce ect: ect: Naijlaskawsze Nowo potwierdzone Woienne Artijkułij, dla Wijzszech, ij Niskich officerow, ij prostich żołnierzow tak od Infanterijej iako tez Kawalerijej, Dragunów ij Artellerijej od całej Republiki wiele pochwalone. Roku 1750.¹

Wstęp

Ponieważ Jego Krolewska Mość, ij Cała Republika w Polsce ect: ect: nasze naijlaskawsze Panij, z osobliwyszim nieupodobaniem dowiedzielij sie, iż przy Wojsku aż dotąd niektórzij Żołnierze którzy Woienne Artykułij, ieden ij drugi przestępują, chociaż raz na nią przysięgie wierno a prawdziwo odłożilij ij które też każdemu są rzetelnie przeczytane, a przecię ońij swowolnim sposobem na swoje niewiadomość się odwoliwiaią, tedy Wijsoko pomieniona Krolewska Mość, iak uciekaniu tak drugim powinności ij obowiązce każdego Żołnierza, na przeciw następującem przewiijnieniem ij wimowce iakiej niewiadomości chcąc zaiść tak najlaskawiej za dobre sobie poczytała ij rozkazała, abij w przyszlj czas te Woienne Artijkuły pilnie, a przynajmniej co dwa miesiące raz przy każdej kompanii, niskim officerom ij prostim Żołnierzom przeczytane bijlij, ku ktoremu kącowiij Jego Krolewska Mosc i ij cała RzeczPospolita te Artikułij Woienne przejrzech, ij one iak naijlaskawiej potwierdzić dała iak nasładnio.

---

* Tekst w wersji oryginalnej.

¹ Na końcu dokumentu, przy podpisie królewskim, widnieje faktyczna data wydania Artykułów, tj. „31 August 1749 roku”. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. VII, sygn. 5, s. 77.

Artykuł I

Każdy żołnierz, ij ktokolwiek przy Regimentach, Bataliach ij Kompaniach zostaje ma zawsze Chrześcijanski ij pobożnij żjwot prowadzić, a wszelakiego ij niezbożnego żjwota wstrzymować ij wjstrzegać, na odprawowanie Publicznej Służbij Bożej ma się pilnie stawiać ij przijchodzić, od nadaremno brania Imienia Najświętszego Bożego ij Jego chwalebneho y Świętego Sakramentu złorzeczeniem i przysięganiem, pod karą więzienia, Palow ij Rozg bieganja albo insziech ułożonich kar ma się wcale wstrzymować.

Artykuł II

Ktorij żołnierz Imię Boże zaklinaniem zbroij, twardo czynieniem albo inszemi zakazanemi fortelami szatańskimi ij czarowaniem nadaremno bierze Boski Majestat, wszistkowiadość wszędzi bijtność ij tim podobne własności, Christusowo Zasługe Sakramenta ij Słowo Boże Bluznij ij Sromoci, ten Żjwot tracij.

Artykuł III

Każdy Żołnierz Krola Jego Mości, iako najjwiższy Głowie ij Panu Wojska, wiernim, skłanijm, ij zawsze posłusznim ma być, Najjaśniejyszemu Krolowiij należito cześć oddawać, Jego i całej Rzeczij Pospoliteij pozitku szukać, szkode ij utracie oddalać anij się mu w żadno umowe szkodliwio wdawać iak na przeciwko Krola Jego Mości, tak też całej Rzeczij Pospoliteij, Wojsku, Królestwu ij Ziemiej, ale raczej wszijtko co tylko szkodliwego iest, czego się tilko dowie ma oznajmić, pod karo na Sławie, ciele ij Żjwocie.

Artykuł IV

Przijtim ma ij musij kazdij Żołnierz Krola Jmci, wszistko Komande maiąco Generalitete iako najjasniejszego Krola Imici własną Osobę wisoką czcie ij ieij posłusznim być a nij się Jej sprzeciwiać, pod karą na ciele, ij Żjwocie.

Artykuł V

Salve-Garders, albo obronne Lijstij, ktore od Najjiasniejszego Krola Jmćii samej Osobij, albo na rozkazanie ij order Jego od Generalitetij wjstawione i wj-

dane będo, mają czcic ij respektować ij w wielkiej powadze trzymane pod karą na ciele ij Żywocie.

Artykuł VI

Do Tęgo mają wszijsci niszi Officerowie ij proszi Żołnierze wysokich Officerow od pierwszego aż do ostatnego lub od tegoż Regimentu lub od drugiego, powinnem Respectem ij posłuszeństwem wenerować ij potikać.

Artykuł VII

Ktorij bij się wysokim albo według okaziji niskim officerom postanowioneij ij urzędnej Komendzie sprzeciwił, choćbij tylko słowami albo resonowaniem, ten rozg bieganiem, ktore według kondiciji obrażonego ij według okoliczności, aż do 30 razow podwieszono, skazanij ma bijć, kto spadę swoją obnaża, albo takieij wsameij rzeczij zazijwa, takowej komendzie się sprzeciwiając, ma bijć przestrzelonij.

Artykuł VIII

Różne bijcia ij niepotrzebne hałasy karaniem rozg bieganiem zakazane będo, kto te pocznie przy tich karach ij kapitulacją swoją utraci; gdiż każdij żołnierz swoją zbroją ku potrzebie ij obronie ma zażijwać gdiżbij ale swowolnim ij umyślnem sposobem swego kamerata, to iest towarzysza albo kogo inszego, obraził, albo przebił ma bijć według znalezonych okoliczności przez Prawo wojenne na ciele ij żywocie sakranij.

Artykuł IX

Osobliwie ale mają ci ktorzij na pojedynek idą albo się dueluią a przebitij albo zabitij ieden z nich będzie, bez miłosierdzia obieszonij, gdiż ale żaden przebicie się nie stanie, ieżeliż kto będzie zranionij albo nie według okoliczności znalezionych, wieczno robotą szancową, albo inszo częstą karą na ciele, a cij którzy kapitulacją mają, utratą oneij, skarani bijć.

Artykuł X

Granie w kartij, albo w kostki pod karą rozg biegania zakazane będzie.

Artykuł XI

Który żołnierz po biciu bębna do spania albo po Czopie przijbicia w swojej kwaterze znaleziony nie będzie na rozg bieganiem skaranej bijć.

Artykuł XII

Do roboty, albo w polu, albo przij oblężeniu albo w Garnizonie ma się każdy Żołnierz słusznego czasu dobrowolnie ij chętnie stawijć pod karą rozg biegania, kto się ale słowami albo czijm inszjim sprzeciwi, będzie na cieie ij żijciu skaranej.

Artykuł XIII

Przy obsadzoneij warcie, osobliwie czasu nocnego, żaden nie ma hałasu niepotrzebnego czijnć pod karą rozg biegania, a według znalezioneij słusności z tego obawiającego się niebezpieczeństwa albo następującej utratij, na żywocie.

Artykuł XIV

Kto wartę omieszka, albo pijaniem na nią przijdzie, że ieij nie może odprawić ma rozg bieganiem bijć skaranej.

Artykuł XV

Kto na warcie śpi albo się upije że iej nie może odprawić, albo odchodzi pierwej niżli od niej będzie uwolnionij lub w polu lub przij oblężeniu, gdi naprzeciw nieprzijiacielowij stoi, gdi się to stanie ma przestrzelonij bijć oprócz ale takowego przijpadku gdi podobnego niebezpieczeństwa nie ma, 30 razy rozg bieganiem ma bijć skaranej.

Artykuł XVI

Żaden Żołnierz nie ma wartę mającemu Officerowij albo komu inszemu od warty, lub od Króla Jmści lub od obcego Potentata tronow gdiż wespół komandowanij będzie się sprzeciwić, albo się niesłuszpotakać, pod karą rozg biegania ieżeli bij się sprzeciwił, będzie według 7. Artijkułu karanij, Jako też ij ten, ktorij wartę, ma ich postach na pada, albo ieij przij uspokaianiu gwałtem, na ieij poście bronią się sprzeciwi, ij Zrani, ten Żyjwot, według słuszności znalezionej utracą.

Artykuł XVII

Do Masierunku ij Komendij na Place Zgromadzone, ma się każdij iak skoro do tego znak danij będzie znaleźć, w porządnem ciągnienu słusznie się trzymać od Chorągwiej swej nie ma się odłączać ij na tijle zostawać pod karą rozg biegania, ten ale ktorij w obozie w fortelij, kwaterze ij Garnizonie w małych albo wielkich miastach ćwierć godzinij na stronę osobliwie na maszerunku, tijm sposobem, że się obliczem swoim odwraca nazad znalezionej będzie a do tego zadnego pozwolenia nie ma ani inszych pawdziwch przyczin oznajmić nie może, ma iako uciekaić na ciele, albo Zijwocie skaranij bijć.

Artykuł XVIII

Ktorij żołnierz w bitwie, w potykaniu, szturmach, albo przij iakiejkolwiek okazyji bądź przed nieprzyjacielem na pierwiej uciekać pocznie, albo wartę swoją ij Pocztią albo insze Pana swego służbij opuści wprzod niżelij swoje powinności słusznie odprawił ma być przestrzelonij.

Artykuł XIX

Ktorij bij Żołnierz wcale swowolnim ij krziwo przysiężnym sposobem bądź w masierunku, w polu, albo w Garnizonie lub do nieprzyjaciela albo na inszij sposob ucieka tego imię na szubienicę ma bijć przijbite, gdiż będzie dostanij ij uchwiconij, powrozem ma być skaranij na Żyjwocie swoim. Jeżeli też ij Żołnierze według uciekania komplot uczinią – tedij ten ktorij wiadomość o tim ma, ma wraz swemu komenderuiącemu officerowij oznajmić, lecz ieżeli tego nie uczynij a ucieczka się stanie, on ale z tego że o tim wiedział przeswiadczonej ij przekonanij będzie, ma zarówno z uciekaić nibij sam uciekł albo uciekać chciał skaranij być.

Artykuł XX

Żaden Żołnierz nie ma z nieprzyjacielem lub ustnie albo pismem korespondować, albo onemu Godło wojenne obiać pod karą Żiwota.

Artykuł XXI

Wszystkie podejrzane rokowania wespół schodzenia i naradzania na ciele i Życiu karane być mają i Radzicie to jest ci którzy powód do tego dają według rozsądku bez miłosierdzia na śmierć skazani, która zaraz na nim ma być wykonana. Cij ale którzy w takich rokowaniach, naradzaniach, o takowym niebożnem przedsięwzięciu cokolwiek się dowiedzielij a tego kommanderującemu officerowi nie oznaimią mają także według zdania i na Życiu skarane być.

Artykuł XXII

Każdij Żołnierz, ma się kurestwa i cudzołostwa pod ciężko karą wstrzymować, ktobij niewieszcie gwałt uczynił, albo tę złość dwoiakiego Małżeństwa popełnił ma według rozsądku na ciele albo Życiu, sodomstwo ale ogniem skarane ma być.

Artykuł XXIII

Ktobij się bez wiadomości i dozwolenia swego komandującego przij kompanii wijskiego officera z niewiasto iak poślubił ten ma iednego dnia 15 razij przez 200 mężow przez rozgi biegać, niewiasta ale do domu przedzenia na cały rok, ma być podana, a choćbij takowe poślubienie się pod przysięgą stało albo takowa niewiasta brzemienna była, od wojennego konzisztorza według rozsądku za nic ma być poczitana, gdijbij ale do duchownego w samej rzeczy oddanie się stało, kara ma być podwieszona.

Artykuł XXIV

Każdy żołnierz tą kwaterę jako iemu według najlaskawszego rozrządzenia iest ukazana, ma się kontentować i sam siebie nie ma obierać kwaterij, kto się temu sprzeciwi, iako rozruch czyniącij na ciele i życiu ma być karanij.

Artykuł XXV

Kto zaś gospodarza swego gospodynią dzieci ij czeladź nie słusznie potika ij biie, ma ich najjostrzej według zeznania prawa woieskiego karany bić.

Artykuł XXVI

Ktorij Żołnierz swoją Broń zbroię albo oddzienie ij tim podobne rzeczij ktore do moderunku Pańskiego należą, precz rzuca, albo swowolnie wniwiecz obra-ca, przedawa, zastawia, albo przegriwa, ma pierwszy ij drugi raz przez rozgij biegać, za trzecim raze, na życiu ma bić karani.

Artykuł XXVII

Ktorijby żołnierz, niepotrzebnie się zadłużył bez wiadomości swego officera a nie może zapłacić, ma na ciełe karani bić, a gdjibij kapitulował, utraci kapitu-lacją swoją.

Artykuł XXVIII

Wszystkie złodziejstwa mają ułożoną karę ij utratą kapitulacji nad to ale ij ciężką karą na ciełe a według znalezionej słuszności ij na Życiu; Wszystkie gwałtowne do domow wkradania ij łupiestwa albo wijdzierstwa, lub na ulicij rownej lub w maszerunku, albo w szańcach, miastach, wsiach, ij w obozie skarane bić mają.

Artykuł XXIX

Przij Exercerunku ma każdy żołnierz swoją własną mieć obrone, zadno miaro ale poziczonej cudzej obronij, monderunku nie ma mieć, pod karą rozg bie-gania.

Artykuł XXX

Cij ktorzy do Exercerunku od drugiej Kompanii albo od Regimentu urządzają się, Życie tracą.

Artykuł XXXI

Ktorij żołnierz publicznie przij zgromadzeniu woennim dla pieniędzy woła, ma iako rozruch czyniącij, bez miłosierdzia na ciele ij życiu bijć karanij.

Artykuł XXXII

Gdijbij żołd albo chleb nad spodzianie zawsze nalezicie słusznego czasu nie bijł wijdanij tedij tijlesz Krola Jmści żołnierze mają wiernie i chętnie służbij albo usługi swe wykoniwać, oczekiwaiąc, że im wszystko po skączonem, rachunku dano będzie.

Artykuł XXXIII

Gdijbij ktorij Żołnierz w opilstwie iakij występек popełnił, tedij jego Piaństwo onego nie wjmówi, ale według znalezioneij słuszności, dwoiako karanij będzie.

Artykuł XXXIV

Naostatek ij sumownie każdy Żołnierz jest obowiązani swego nad nim komande mającego rozkazania pełnić ij według wszistkich publicznie pod Bębem paukami ij Trombami oznajmujących rozkazów ij zakazów pod karą w nich ustanowioną zjść ij naśladować ij tak iako nalezij Sławe swoje miłuiącemu Żołnierzowi się oświadczać. Jeżelibij ale na ij innij sposob zgrzeszjł swowolne akcije czijnł ij występki iakie popełnił, ktore się wwiz pominionych Artijkulach znajduią albo nie, tedij takowij przjcięższkich karach ma oczekiwać, że on według słuszności ij zdania kapitulation utraci.

Na co dla większej tego wszistkiego pewności, te Artikuły Woienne Krolewska Jmści ręką własną swoją podpisała ij przjciśnieniem pieczęci potwierdziła, datowano w Warszawie dnia 31 Augusta 1749 roku.

(Podpis)

Augustus Rex
(LS)

Formula albo Sposob Przysięgi Żołnierstwa Polskiego.

Mij Społni ect: ect: Żołnierze z nijniejszego Regimentu; Kompanii Ślubijemij, ij przysięgamij Najjiasśniejszemu Krolowi ij Panu Augustowi, Krolowi Polskiemu ect: ect: ij całej Rzeczijspospoliteij że chetnie, posłuszenie ij szczerze służyć, ij co spisani ij nam przeczitanie Artijkułow list w sobie zawiera ij opiewa według najwiszej możności czynić ij poniechać, wszistkim Jego Krolewskiej Mości Nieprzijiaciółom, gardłem ij krwią naszą, we wszistkich okazjach, poki w iego usługach iesteśmi, lub w Polu lub w Garnizonach, w Bitwach, w poticzkach, czatach, Szturmach, albo w iakichkolwiek okazjach co się ma, ij może stać, każdego czasu śmieie ij mężnie odpor dać, ij w tim podług naszej możności ku temu pilność swą wijświadczyć chcemij Jego Krolewskiej Mści ij całej Rzeczijspospoliteij ij ich Armadzie Krolestwa też Szkoda, Zguba ij nijszczenie przez nas iako tilko można zatamowane ij oddalone, z przeciwniej stronij pozitek ij szczęśliwe powodzenie wedle najlepszego wijrozumienia, szukane, sporządzone ij rozmnożone bijło, chcemi też naszym przełożonim, tak wijszym, iako ij niszim officerom, co nam na strażij, w pracach, ij inszych wszistkich potrzebach, będą rozkazować, złuszni ij przistoinij respect, uczciwość, ij posłuszeństwo okazować, od kompanii proporca, ij chorągwie, pod ktero należemi bądź w Polu, bądź bij gdzie kolwiek bijło, nigdij nie ustępować, ani potaiemnie od nej odchodzić, ale ią aż do ostatnej krwi kropli obraniać, nasze Bronij monderunki (nasze konie) co nam dane ij poleczone, nie chcemi umiślnie ij niecnotliwie, ale raczej, iako tilko nam mozna polepszyć, ij każdego czasu, w dobrim stanie trzimać, ij wszędzie się tak zachować, ij pokazać, iako pilnem, wiernim ij posłusznym, a nie ustraszonym Żołnierzom, ij woennim rickerskim Ludziom należij a godzij się czijnąć, ij nasza też przysięga, ij powinność tego od nas wymaga, iak prawdziwie nam Bog pomoże, ij Święte Słowo Iego przez Jezusa Christusa, Amen!